

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КОНКРЕТНОЇ ЖИТТЄВОЇ СИТУАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ
МОТИВУ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ****STUDY OF THE INFLUENCE OF A SPECIFIC LIFE SITUATION ON THE FORMATION
OF THE MOTIVE TO COMMIT A CRIMINAL OFFENSE**

Пасічник І.О., студентка V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кулик К.Д., к.ю.н., доцент,
асистент кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу дефініції «конкретна життєва ситуація», виокремленні цього поняття з можливих життєвих ситуацій в цілому, знаходженню місця за просторово-часовими рамками в механізмі вчинення кримінального правопорушення, дослідженню впливу конкретної життєвої ситуації на формування у суб'єкта правопорушення мотиву на вчинення суспільно-небезпечного діяння.

Визначена основна класифікація конкретних життєвих ситуацій за ознакою взаємозв'язку із внутрішньою мотивацією особи. Крім того, вирішено питання ознак конкретної життєвої ситуації стосовно тривалості дії на суб'єкта: чи було це імпульсивно й має конкретні рамки часу, чи існують випадки, коли особа постійно перебуває під впливом таких ситуацій та не може розрізнити етапи свого життя.

У роботі охарактеризовано мотиваційний етап механізму вчинення кримінального правопорушення із дослідженням впливу конкретної життєвої ситуації на нього: як самостійний важіль впливу чи у синтезі з іншими ознаками.

Надана аргументація важливості особистісних рис негативного характеру суб'єкта правопорушення, його сформованої психологічної моделі поведінки та рішучості на вчинення злочинних дій при обранні шляху неправомірної поведінки за умов дії криміногенної конкретної життєвої ситуації.

Визначено умови та обстановку, за яких особа остаточно вирішує, який спосіб досягнення поставленої перед собою мети обрати, – законний чи кримінально протиправний.

Окрім цього, були розглянуті попередні наукові напрацювання вчених-кримінологів із подальшим аналізом їх позицій.

За результатами дослідження зроблено висновок, що конкретна життєва ситуація безперечно впливає на формування злочинного мотиву, але вирішальна роль залежить від самої людини. В одних і тих же умовах можуть перебувати багато людей, але не всі обирають шлях досягнення потреб злочинним шляхом. Отже, конкретна життєва ситуація не може впливати на прийняття рішення про вчинення правопорушення самостійно, вона породжує даний акт у взаємодії з особистісними якостями суб'єкта.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; мотив; конкретна життєва ситуація; механізм вчинення кримінального правопорушення; особистісні якості правопорушника; психологічне усвідомлення; мотивація; детермінанти; потреба; злочинна мета.

The article is devoted to the analysis of the definition of "specific life situation", the separation of this concept from the possible life situations in general, finding a place according to the space-time framework in the mechanism of committing a criminal offense, researching the influence of a specific life situation on the formation of the motive of the subject of the offense to commit social dangerous act.

The main classification of specific life situations based on the relationship with the internal motivation of a person is defined. Furthermore, the issue of the signs of a specific life situation regarding the duration of the action on the subject was resolved: was it impulsive and has a specific time frame, or are there cases when a person is constantly under the influence of such situations and cannot distinguish the stages of his life.

The work provides a characteristic of the motivational stage of the mechanism of committing a criminal offense with a study of the influence of a specific life situation on it: as an independent lever of influence or in synthesis with other features.

A detailed argumentation of the importance of the personal traits of the negative nature of the subject of the offense, his formed psychological model of behavior and determination to commit criminal acts when choosing the path of illegal behavior under the conditions of action of a criminogenic concrete life situation is provided.

The conditions and circumstances under which a person finally decides which method of achieving the goal he has set himself to choose – legal or criminally illegal – are defined.

In addition, scientific developments of the criminological scientists were elaborated with further analysis of their position.

It was concluded that a specific life situation definitely affects the formation of a criminal motive, but the decisive role depends on the person himself. Many people may be in the same conditions, but not everyone chooses the way to achieve their needs through crime. Therefore, a specific life situation cannot influence the decision to commit a crime independently, it generates this act in interaction with the personal qualities of the subject.

Key words: criminal offense; motive; specific life situation; the mechanism of committing a criminal offense; personal qualities of the offender; psychological awareness; motivation; determinants; need; criminal purpose.

Постановка проблеми. Вчиненню кримінального правопорушення за загальним правилом передують послідовність актів взаємодії, які і є основою формування механізму злочинної поведінки. Одним із таких найважливіших актів є зовнішнє середовище, до якого входить конкретна життєва ситуація.

Під час прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення суб'єкт знаходиться перед вибором варіантів своєї поведінки за певних обставин. Як правило, ця особа може невільно окреслити масштаби конфлікту, проблеми чи суперечки в додачу до своїх особистісних рис негативного характеру, що призводить до вчинення протиправного діяння. Безпосередньо саме до моменту прийняття рішення про вчинення кримінального правопо-

рушення на особу діє вплив певних ситуацій, які є невідірваними законним шляхом. З цього виходить, що суб'єкт знаходиться в конкретній життєвій ситуації, яка є елементом складності прийняття рішення, спотворюваності уявлень про дійсність справ й як наслідок стимулюванням до вчинення протиправних дій.

У той час коли суб'єкт на психологічному рівні вже прийняв рішення діяти неправомірно, доречно встановити самі обставини, що призвели до формування конкретної життєвої ситуації, яка стимулювала до обрання такого шляху. А з'ясування головної причини та аргументу, який породжує у суб'єкта мотив на вибір протиправних дій є першою сходинкою до розв'язання окресленої проблеми.

Так як саме конкретна життєва ситуація передусе вчиненню кримінального правопорушення, то дослідження її впливу на формування мотиву може сприяти створенню заходів протидії виникненню протиправної поведінки, що робить цю тему актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вчених-кримінологів у своїх працях досліджували питання мотивів кримінальних правопорушень, детермінації злочинної поведінки, що відповідно включало й окреслення аспектів дослідження конкретної життєвої ситуації. Серед них можна назвати: Ю.В. Александрова, В.М. Кудрявцева, Ю.М. Антоняна, В.В. Пивоварова, В.С. Батиргарєєву, Л.П. Оніку, Н.Ф. Кузнєцову, Б.М. Головкина, В.Н. Лунєєва, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, Г.М. Міньковського та ін. У роботах цих авторів детально описуються обставини, які формують мотив на вчинення протиправних діянь, приділяється увага причинам та умовам, за яких вчинюються кримінальні правопорушення. Вказані вчені у своїх працях зосереджували увагу на тому, що конкретна життєва ситуація є поштовхом до вчинення цих злочинних дій, однак у їх роботах відсутня деталізація стосовно того, яким чином конкретна життєва ситуація може впливати на формування мотиву у суб'єкта правопорушення.

Мета статті. Визначити роль конкретної життєвої ситуації у формуванні мотиву до вчинення кримінального правопорушення крізь призму дослідження причинно-наслідкового зв'язку між цими явищами.

Виклад основного матеріалу. На кожну поведінку людини впливає цілісний комплект взаємозв'язків між предметами та явищами, що призводить до формування абстрактного та конкретного розуміння причинних залежностей. Будь-яке рішення людини детермінується обставинами, які впливають на неї в минулому чи сьогодні, внутрішньо чи зовнішньо. У той час як конкретна життєва ситуація може здійснювати вплив на поведінку суб'єкта лише шляхом переломлення його свідомості [1, с. 26].

Для досягнення мети наукової статті ми охарактеризуємо мотиваційний етап механізму вчинення кримінального правопорушення із дослідженням впливу конкретної життєвої ситуації на нього.

Вдалою, на нашу думку, є позиція Л.В. Кондратюка, що злочинна дія може виступати як певний синтез елементів мотивації та ситуації. Розглянемо два досліджених напрямки детермінації вказаного взаємозв'язку елементів та ситуації: 1. Напрямок, що підводить особу до кримінального вибору – через недосконалість духовної природи людини у взаємозв'язку з процесами екзистенціальної адаптації, індивідуалізації та соціалізації; 2. Напрямок, що об'єктивно породжує кримінальні можливості – через духовне та матеріальне буття суспільства, яке створює незалежний світ ситуацій. З огляду на таку думку можна вважати, що ситуація виступає не лише причинним продовженням процесів, але й є їх матеріалізацією [2, с. 206].

Такі науковці як Д.В. Рівман та В.С. Устинов досліджували всі можливі ситуації, чим визначили поняття: формувальна, індивідуально-формувальна, передкримінальна (життєва), кримінальна та посткримінальна ситуації, тим самим провели детальне розмежування ситуацій в цілому [3, с. 89]. Завдяки цьому групуванню можна виокремити ознаки, притаманні кожній ситуації, чим вони відрізняються одна від одної, і як наслідок, це допоможе всебічно надати характеристику поняттю «конкретна життєва ситуація», виокремити її унікальні властивості та визначити, яке місце вона займає в одному з етапів механізму вчинення кримінального правопорушення: мотивації.

Поняття «передкримінальна ситуація» можна охарактеризувати як сукупність обставин, які є передумовою кримінального правопорушення разом із взаємодією

з особистісними якостями суб'єкта, що призводить до вчинення ним суспільно-небезпечних діянь [4, с. 87].

Науковці зазвичай надають дефініцію поняттю «конкретна життєва ситуація» як обстановку, що має місце перед вчиненням протиправного діяння. Ми ж в свою чергу не дотримуємося такої думки, тому що відділені за часом від кримінального діяння взаємини майбутнього суб'єкта правопорушення та потерпілого можуть мати в собі зародження конфлікту, який вирішиться незаконним шляхом [3, с. 60]. Тому через існування в певних просторово-часових межах життєвої ситуації виражається її конкретність як одна із фундаментальних рис. Також систематичність та повторюваність виступають іншими властивостями життєвої ситуації.

З цього впливає, що конкретна життєва ситуація не може впливати на прийняття рішення про вчинення правопорушення самостійно, вона породжує даний акт у взаємодії з особистісними якостями суб'єкта.

Конкретна життєва ситуація – це сукупність умов, подій і обставин, що впливають на прийняття рішення про вчинення злочину. Ситуації можуть складатися за певний час до вчинення злочину або виникають безпосередньо перед вчиненням злочину. Кожна ситуація має об'єктивний зміст і суб'єктивне сприйняття [5, с. 79-81]. Такий вид ситуації може надати поштовх на реалізацію злочинного задуму, викликати мотив на вчинення саме в той момент кримінального правопорушення або ж бути умовою, яка сприяє досягненню мети.

Сама мотивація завжди починається із відчуття людиною дискомфорту з певної причини й бажання чогось, що активізує потребу особи вчинити певні дії (пошук можливостей чи предмета вчинення), які зможуть задовольнити поставлену мету. Діяльність суб'єкта буде можлива лише за умови, коли в психіці цієї людини окреслиться образ потребуючого предмета, адже всі дії повинні бути чітко цілеспрямованими. Саме в час, коли предмет потреби вже окреслений та визначений, то це перетворює його у мотив [6, с. 39]. Тобто, при уявленні бажаного результату, суб'єкт постає перед вибором досягти цей результат правомірним шляхом чи ні.

Таким чином, конкретна життєва ситуація, у якій перебуває суб'єкт і яка може стати причиною вчинення кримінального правопорушення, формується під час здійснення вибору, а не в ході реалізації.

Цікавим є висновок В.В. Пивоварова, що потреби, задля досягнення яких вчиняються кримінальні правопорушення, за своєю природою можуть бути соціально схвалюваними. А ось завдяки способам, які обираються для їх досягнення, потреби вже набувають певного антигромадського характеру. Це залежить від того які морально-психологічні риси суб'єкта активізуються у свідомості, коли він максимально захоплений метою досягти певну потребу [7, с. 121]. Іншим критерієм, який впливає на вчинення суспільно-небезпечного діяння, є рішучість людини, адже навіть при умові активізації негативних морально-психологічних якостей особи, не кожен може наважитися діяти протизаконно в силу свого виховання, статусу, займаного посади чи віросповідання.

Отже, конкретна життєва ситуація може впливати і з самої життєвої позиції суб'єкта. Наприклад, якщо до вчинення кримінального правопорушення зазвичай спонукають такі життєві ситуації як конфлікт, імпульсивність, безвихідність, певний випадок тощо, то дані події мають вплив на суб'єкта через часові та просторові рамки. Але існують випадки, коли особа безперервно перебуває у такому стані. В такому разі суб'єкт не розуміє диференціацію етапів життя, тому вказаний стан переходить в звичний спосіб буття і при наявності потреби особа обирає злочинний спосіб досягнення мети. Цей випадок приводить нас до думки, що конкретна життєва ситуація, в якій перебуває суб'єкт, може мати накопичувальний характер.

Таким чином можна сказати, що конкретна життєва ситуація безперечно впливає на формування злочинного мотиву, але вирішальна роль залежить від самої людини. В одних і тих же умовах можуть перебувати багато людей, але не всі обирають шлях досягнення потреб злочинним шляхом. Лише сформована психологічна установка досягнення цілі у свідомості особи (коли інші варіанти поведінки просто не сприймаються) перекриває усвідомлення суспільно-небезпечності діяння.

Із цього випливає, що суб'єкт вчиняє певну дію відповідно до ситуації не в її об'єктивному сенсі, а крізь призму свого ставлення до неї. Саме це пояснює причину, чому конкретна життєва ситуація може підштовхнути до вчинення протиправного діяння, коли ніяких провокаційних ознак не мала. У такому разі вона слугує поштовхом із зовнішньої сторони, що робить саме ці антигромадські риси суб'єкта певним мотивом до вчинення суспільно-небезпечного діяння.

Цей наведений приклад є протилежним підтвердженням сформованої в ході нашого дослідження думки, що конкретна життєва ситуація беззаперечно може вплинути на формування злочинного мотиву або ж ні. Адже це залежить від наявності в особи певних криміногенних рис. Існують випадки, коли антисуспільні звички вже сформовані у суб'єкта, але вони далеко не завжди можуть призвести до вчинення суспільно-небезпечного діяння. Зовнішнім поштовхом якраз може слугувати конкретна життєва ситуація, яка допомагає цим негативним рисам особи проявитися в його протиправній поведінці.

Звичайно, у різних індивідуальних прикладах конкретна життєва ситуація може виступати безпосередньо самою причиною чи умовою, яка спонукає вчиненню кримінального правопорушення, але не завжди так трапляється, що саме вона була цим «поштовхом» до його вчинення.

Через таку різноманітність практичних ситуацій, на нашу думку, доцільною є класифікація ситуацій на мотивувальні та мотиваційно-байдужі. Мотивувальна ситуація – це випадок, коли при зміні стану елементів ситуації відбувається вплив на суб'єкта. Мотиваційно-байдужа – це навпаки, коли стан чи зміна елементів ніяким чином не впливає на діяльність суб'єкта [8, с. 222].

Якщо не досліджувати питання впливу конкретної життєвої ситуації на мотив вчинення кримінального правопорушення, то можна помилково охарактеризувати навіть саме поняття «мотив». Наприклад, саме в ньому більшість науковців вбачають один із елементів оцінки суспільно-небезпечного діяння, називаючи мотив обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, без якого його неможливо вчинити [9].

Все ж, мотив не варто плутати з самим приводом чи причиною вчинення правопорушення, адже перший виступає внутрішнім спонуканням особи вчинити суспільно-небезпечне діяння.

Висновки. В момент формування потреб, яких бажає досягнути особа, вона постає перед вибором шляху досягнення своєї мети: законний чи протиправний. При виборі злочинного способу досягнення окресленої потреби суб'єкт вважає це єдиним можливим шляхом поведінки через свою установлену психологічну модель в свідомості. У такому разі конкретна життєва ситуація, в якій перебував суб'єкт, що має антисуспільну спрямованість, може формувати мотив вчинити кримінальне правопорушення (внутрішнє бажання особи діяти неправомірно). В такому випадку має місце внутрішній детермінант, тобто мотивація самої особи вчинити суспільно-небезпечні діяння у взаємодії із зовнішнім середовищем (сформованої конкретної життєвої ситуації).

Проте потрібно брати до уваги, що такі досліджені ознаки як: психологічне сприйняття ситуації суб'єктом, особистісні риси характеру, рішучість задоволення обраної потреби злочинним шляхом, внутрішня мотивація слугують провідними важелями впливу на обрання певного виду поведінки, а саме в такому досліджуваному випадку – протиправної.

Таким чином ми дійшли до висновку, що конкретна життєва ситуація відіграє важливу роль на формування мотиву на вчинення кримінального правопорушення, але це відбувається шляхом дії таких обставин на свідомість особи в переплетінні із особистісними якостями, адже не існує алгоритму, що перебування будь-якої особи у сформованій криміногенній конкретній життєвій ситуації дорівнює формування у неї мотиву на суспільно-небезпечну поведінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярмаши Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. ... докт. юрид. наук спец: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 40 с.
2. Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микроримнология). Москва: Норма, 2001. 344 с.
3. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000. 332 с.
4. Ривман Д.В. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 304 с.
5. Зелінський А.Ф. Кримінологія: навч. посібник. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.
6. Зелінський А.Ф., Оніка Л.П. Детермінація злочину: навч. посібник. Харків: Укр. юрид. акад., 1994. 50 с.
7. Пивоваров В. В. Важливі аспекти мотивації злочинної поведінки при ухиленні від сплати податків. *Проблеми законності*. Вип. 98. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2008. С. 121-128.
8. Зеленеvський Я. Организация трудовых коллективов. Введение в теорию организации и управления. Москва: Прогресс, 1971. 311 с.
9. Савченко А. Поняття та практичне значення мотиву злочину. *Вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Вип. 1. 1998. С. 76-84.